

1. Τα πρώτα σκιρτήματα

Η νόηση, λέει ο Schopenhauer, είναι γένους θηλυκού· μπορεί να δώσει μόνο αφού πρώτα πάρει. Χωρίς πληροφορία για το τι συμβαίνει στο χώρο και στο χρόνο το μυαλό δε μπορεί να λειτουργήσει. Ωστόσο, εάν οι απλές αισθητηριακές εικόνες των πραγμάτων και των γεγονότων του έξω κόσμου απασχολούσαν το μυαλό στην ακατέργαστή τους μορφή, η πληροφορία που θα παίρναμε δεν θα μας βοηθούσε και πολύ. Η ατέλειωτη εισροή διαρκώς ανανεούμενων επιμέρους πληροφοριών μπορεί να μας διέγειρε αλλά δεν θα μας δίδασκε. Η γνώση γύρω από κάτι συγκεκριμένο δεν μπορεί να μας χρησιμέψει σε τίποτα παρά μόνο εάν βρούμε κάποια δυνατότητα γενίκευσης από αυτό το συγκεκριμένο.

Προφανώς λοιπόν ο νους, για να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τον κόσμο πρέπει να επιτελεί δύο λειτουργίες. Πρέπει αφ' ενός να συλλέγει την πληροφορία και αφ' ετέρου να την επεξεργάζεται. Οι δύο λειτουργίες είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένες στην θεωρία, είναι όμως έτσι και στην πράξη; Διαχωρίζουμε άραγε την αλληλουχία της διαδικασίας σε αλληλοαποκλειόμενες περιοχές κυριαρχίας όπως γίνεται για παράδειγμα στην περίπτωση του μεταξοσκώληκα, του υφαντή και του ράφτη; Ένας τέτοιος εύλογος καταμερισμός εργασίας θα έκανε τις λειτουργίες του νου κατανοητές. Ή τουλάχιστον έτσι φαίνεται.

Στην πραγματικότητα όμως, και θα μου δοθεί η ευκαιρία να το αποδείξω, η συνεργασία της αντίληψης και της σκέψης για την επίτευξη της νόησης θα ήταν ακατανόητη εάν υπήρχε αυτός ο διαχωρισμός. Εγώ θεωρώ ότι επειδή αποκλειστικά και μόνο η αντίληψη συλλέγει τύπους πραγμάτων, δηλαδή έννοιες, είναι δυνατόν τα αντιληπτά αντικείμενα να χρησιμοποιηθούν για σκέψη και αντιστρόφως χωρίς την παρουσία του υλικού των αισθήσεων το μυαλό δεν θα ήξερε με βάση τι ιδέες να σκεφτεί.

Αντίληψη αποκομμένη από τη σκέψη

Παρολαυτά βρισκόμαστε επιβαρημένοι με μια ιδιαίτερα δημοφιλή φιλοσοφία η οποία εμμένει σ' αυτό τον διαχωρισμό. Όχι ότι αρνείται κανείς την ανάγκη της θεώρησης της ύπαρξης του αισθητηριακού ακατέργαστου υλικού. Οι φιλόσοφοι της Αισθησιαρχίας μας υπενθυμίζουν επίμονα ότι δεν θα υπήρχε τίποτε στο μυαλό, αν δεν προϋπήρχε ήδη στις αισθήσεις. Όμως ακόμη και αυτοί θεωρούν ότι η συγκέντρωση των αντιληπτικών στοιχείων δεν αποτελεί παρά ανειδίκευτη εργασία, απαραίτητη μεν, κατώτερη δε. Η υπόθεση της δημιουργίας ιδεών, δηλαδή της συγκέντρωσης γνώσης, της σύνδεσης, του διαχωρισμού και του συμπεράσματος παρακρατείται για «υψηλότερες» νοητικές λειτουργίες, οι οποίες μπορούν να λάβουν χώρα μόνον εάν υπάρξει αποστασιοποίηση από το συγκεκριμένο που γίνεται αντιληπτό. Από μεσαιωνικούς φιλοσόφους, όπως ο Duns Scotus, οι ρασιοναλιστές του 17ου και του 18ου αιώνα, άντλησαν την ιδέα ότι τα μηνύματα των αισθήσεων είναι συγκεχυμένα και δυσδιάκριτα και ότι υπάρχει ανάγκη εκλογίκευσης για να ξεκαθαριστούν.

Η ειρωνεία είναι ότι παρόλο που ο Alexander Baumgarten ήταν αυτός που έδωσε στον νέο τομέα της αισθητικής το όνομά του, ισχυριζόμενος ότι η αντίληψη, όπως ακριβώς και η λογική, μπορεί να φθάσει σε μια κατάσταση τελειότητας, ακολούθησε κι αυτός την παράδοση της περιγραφής της αντίληψης σαν την υποδεέστερη από τις δύο γνωστικές δυνάμεις, γιατί υποτίθεται ότι στερούνταν της ικανότητας διάκρισης που κατέχει αποκλειστικά η ανώτερη αυτή ιδιότητα.

Αυτή η άποψη δεν περιοριζόνταν στην θεωρία της ψυχολογίας. Έβρισκε εφαρμογή και υποστήριξη και στον παραδοσιακό αποκλεισμό των «Καλών Τεχνών» από τις «Ελευθέριας Τέχνης». Οι Ελευθέριας Τέχνες που ονομάστηκαν έτσι γιατί ήταν οι μόνες με τις οποίες μπορούσαν να ασχοληθούν οι ελεύθεροι άνθρωποι, είχαν να κάνουν με τη γλώσσα και τα μαθηματικά. Και συγκεκριμένα η Γραμματική, η Διαλεκτική και η Ρητορική ήταν οι τέχνες των λέξεων· η Αριθμητική, η Γεωμετρία, η Αστρονομία και η Μουσική βασιζόνταν στα μαθηματικά. Η ζωγραφική και η γλυπτική συγκαταλέγονταν μεταξύ των Μηχανικών Τεχνών, στις οποίες ήταν απαραίτητη η εργασία και η χειροτεχνική ικανότητα. Η μεγάλη εκτίμηση στη μουσική και η απαξίωση των καλών τεχνών προερχόταν φυσικά από τον Πλάτωνα, ο οποίος στη «Πολιτεία» του συνέστησε την μουσική ως αναγκαία για την παιδεία των ηρώων, γιατί αυτή

καθιστούσε το ανθρώπινο ον μέτοχο της μαθηματικής τάξης και της αρμονίας του κόσμου που τοποθετείτο πέρα από το πεδίο των αισθήσεων· ενώ οι τέχνες και ειδικότερα η ζωγραφική, έπρεπε να αντιμετωπισθούν με προσοχή γιατί ενδυνάμωναν την εξάρτηση του ανθρώπου από τις ψευδαισθησιακές εικόνες.

Η προκατάληψη της διάκρισης μεταξύ της αντίληψης και της σκέψης, ισχύει ακόμα και σήμερα. Θα την βρούμε σε παραδείγματα από τη φιλοσοφία και τη ψυχολογία. Ολόκληρο το εκπαιδευτικό μας σύστημα συνεχίζει να βασίζεται στην μελέτη των λέξεων και των αριθμών. Στο νηπιαγωγείο, τα μικρά παιδιά μαθαίνουν βέβαια από το κοίταγμα και το άγγιγμα ωραίων σχημάτων και επινοούν τα δικά τους σχήματα στο χαρτί ή στον πηλό σκεπτόμενα μέσω της αντίληψης. Αλλά από την πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου μειώνεται η εκπαιδευτική σπουδαιότητα των αισθήσεων. Οι τέχνες αρχίζουν να θεωρούνται όλο και περισσότερο, ως εξάσκηση δεξιοτήτων με σκοπό την ψυχαγωγία και την πνευματική χαλάρωση. Καθώς οι κυρίαρχοι τομείς τονίζουν όλο και πιο συστηματικά την μελέτη των λέξεων και των αριθμών, η συγγενειά τους με τις τέχνες επισκιάζεται όλο και περισσότερο έχοντας ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση των τεχνών σε κάτι που δεν είναι παρά ένα επιθυμητό συμπληρωματικό μάθημα· όλο και λιγότερες ώρες την εβδομάδα μπορούν να αποσπάσουν οι μαθητές από τη μελέτη των αντικειμένων τα οποία είναι στην πραγματικότητα σημαντικά, κατά την γνώμη της πλειονότητας.

Όταν φτάνει η ώρα που ο ανταγωνισμός των εξετάσεων για μια θέση στο πανεπιστήμιο αρχίζει να γίνεται έντονος, γίνονται πολύ πιο σπάνια τα γυμνάσια που επιμένουν να διαθέτουν το χρόνο που χρειάζεται για τις τέχνες ώστε η ενασχόληση μ' αυτές να είναι καρποφόρα. Ακόμα πιο σπάνια είναι τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, στα οποία το ενδιαφέρον για τις τέχνες να οφείλεται στην συνειδητοποίηση της μεγάλης προσφοράς των τεχνών στην ανάπτυξη τόσο της λογικής όσο και της φαντασίας του ανθρώπου. Αυτός ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός εξακολουθεί και στο πανεπιστήμιο, όπου οι φοιτητές τέχνης, θεωρείται ότι στοχεύουν στην ανάπτυξη διαφορετικών και διανοητικά υποδεέστερων ικανοτήτων, μολονότι σε κάθε τμήμα οποιασδήποτε από τις πιο αξιόσεβαστες ακαδημαϊκά σχολές παροτρύνονται οι φοιτητές να βρουν «υγιή ψυχαγωγία» σε κάποιο καλλιτεχνικό εργαστήριο στον ελεύθερό τους χρόνο. Οι τέχνες εκείνες για τις οποίες τόσο το πρώτο πτυχίο όσο

και το μεταπτυχιακό έχουν κατοχυρωθεί, δεν περιλαμβάνουν ακόμα την δημιουργική εξάσκηση των ματιών και των χεριών σαν ένα αναγνωρισμένο παράγοντα στην ανώτατη παιδεία.

Οι τέχνες είναι παραγκωνισμένες γιατί βασίζονται στην αντίληψη και η αντίληψη είναι απαξιωμένη γιατί θεωρείται ότι δεν περιλαμβάνει σκέψη στη διαδικασία της. Στην πραγματικότητα, τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι διοικητικοί δε μπορούν να δικαιολογήσουν οποιαδήποτε απόφαση που θα προσέδιδε στις τέχνες μια σημαντική θέση στο πρόγραμμα σπουδών τους, παρά μόνο αν καταλάβουν ότι οι τέχνες αποτελούν το ισχυρότερο μέσον για την ενδυνάμωση του αντιληπτικού παράγοντα χωρίς τον οποίο είναι αδύνατο να λάβει χώρα εποικοδομητική σκέψη σε οποιονδήποτε τομέα. Η παραμέληση των τεχνών είναι απλώς και μόνο το πιο απτό σύμπτωμα της όλο και αυξανόμενης υπολειπορικής των αισθήσεων σε κάθε τομέα των ακαδημαϊκών σπουδών. Αυτό που είναι απόλυτα απαραίτητο δεν είναι περισσότερη αισθητική ή περισσότερα εσωτεριστικά εγχειρίδια για την καλλιτεχνική εκπαίδευση αλλά μια αξιόπιστη υποστήριξη του οπτικού σκέπτεσθαι γενικά. Αφού καταλάβουμε τη θεωρία, θα μπορούσαμε στην συνέχεια να επιχειρήσουμε να θεραπεύσουμε και στην πράξη τον επιβλαβή διαχωρισμό, ο οποίος εμποδίζει την εκπαίδευση της νοητικής ικανότητας.

Οι ιστορικοί μπορούν να μας πληροφορήσουν για το πώς ξεκίνησε αυτός ο περίεργος διαχωρισμός και το πώς διατηρήθηκε στο πέρασμα των χρόνων. Από την εβραϊκή πλευρά της παράδοσής μας, η ιστορία μιας μακράς έχθρας προς τις λαξευτές εικόνες ξεκινάει με την καταστροφή ενός γλυπτού, του χρυσού μοσχαριού που ο Μωϋσής αφού το έκαψε στη φωτιά, το έκανε σκόνη, το έριξε μετά μέσα σε νερό και υποχρέωσε τα παιδιά του Ισραήλ να το πιουν. Το να ακολουθήσουμε από την αρχή ολόκληρη αυτή την ιστορία στο παρόν βιβλίο, θα σήμαινε ότι θάπρεπε να ξαναγράψουμε ένα μεγάλο μέρος της ιστορίας της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας. Γι αυτό θα περιοριστώ σε μερικά παραδείγματα του πώς αντανakλάται το πρόβλημα αυτό στα γραπτά ορισμένων Ελλήνων στοχαστών.

Η έλλειψη εμπιστοσύνης στις αισθήσεις

Σε πρώιμα στάδια εκλέπτυνσης το ανθρώπινο μυαλό τείνει να εκλαμβάνει τα ψυχολογικά φαινόμενα ως φυσικά πράγματα ή γεγονότα.

Έτσι ο διαχωρισμός στον οποίο αναφέρομαι, θεωρήθηκε από τους πρώτους στοχαστές ότι βρισκόταν όχι στο νου αλλά στον εξωτερικό κόσμο. Οι Πυθαγόρειοι, πίστευαν, ότι υπάρχει μια διαφορά, επί της αρχής, μεταξύ της σφαίρας των ουρανών και της γήινης ύπαρξης. Η πορεία των αστέρων ήταν σταθερή, αναμενόμενη, σύμφωνα με την νομοτελική επανάληψη του Ταυτού. Σώματα με απλή μορφή περιστρέφονταν ακολουθώντας τέλειες γεωμετρικές πορείες. Ήταν ένας κόσμος τον οποίο κυβερνούσαν βασικοί αριθμητικοί λόγοι. Όμως, ο επίγειος κόσμος, στον οποίο κατοικούσαν οι θνητοί, ήταν ένα ταραχώδες σκηνικό στο οποίο συνέβαιναν απρόσμενες μεταβολές. Ήταν άραγε η καθαρότητα των μορφών και η αξιοπιστία των γεγονότων που παρατηρούνταν στην αστρονομία και στα μαθηματικά αυτό που έκανε τους Πυθαγόρειους να συλλάβουν μια διχοτομία μεταξύ του ουράνιου και του γήινου κόσμου; Βρίσκονταν μήπως ακόμη κάτω από την επίδραση της ιδέας, που εμφανίζεται παντού στην πρωτόγονη σκέψη, ότι τα όσα συμβαίνουν στη φύση και στην ανθρώπινη ύπαρξη, διέπονται μάλλον από μεμονωμένες αιτίες παρά από γενικούς νόμους; Αλλά οι Έλληνες φιλόσοφοι του έκτου αιώνα δεν ήταν πρωτόγονοι, και ήταν γνώστες της νομοτελικής τάξης στην αστρονομία τους.

Ούτε μπορεί να ειπωθεί ότι ο κόσμος των αισθήσεων παρουσιάζεται αναπόφευκτα σαν ένα θέαμα γεμάτο αταξία και παραλογισμό. Για παράδειγμα οι Κινέζοι στοχαστές των σχολών του Ταό και του Yin - Yang ζώντας περίπου κατά την ίδια χρονική περίοδο και ίσως και σε παρόμοιο στάδιο στον πολιτισμό τους, είδαν τον κόσμο των αισθήσεων να διαποτιζείται από την αλληλεπίδραση κοσμικών δυνάμεων, οι οποίες κυβερνούσαν τόσο τους αστέρες και τις εποχές του έτους όσο και το παραμικρό πράγμα ή ενέργεια πάνω στη γη. Μια λανθασμένη συμπεριφορά θα μπορούσε να παράγει ασυμφωνία και σύγκρουση, το βρέφος όμως είχε γεννηθεί πιο κοντά στο Ταό, και κάτω από τους αδέξιους προϋπάρχοντες ανθρώπινους χειρισμούς υπήρχε ο νόμος του Όλου. Έτσι ο Arthur Waley γράφει στο βιβλίο του για το Tao Te King:

Ο αμαξάς, ο ξυλουργός, ο χασάπης, ο τοξότης, ο κολυμβητής πετυχαίνουν στα επαγγέλματά τους όχι με το να μαζεύουν πληροφορίες γύρω από την τέχνη τους, ούτε και με την εντατική χρήση είτε των μυών τους είτε των εξωτερικών αισθήσεων, αλλά με το να κάνουν χρήση της θεμελιώδους συγγένειας η οποία κάτω από τις εμφανείς διακρίσεις και διαφορές, ενώνει τη δική τους Πρωταρχική Ύλη με την Πρωταρχική Ύλη του μέσου μέσα στο οποίο εργάζονται.

Ακόμη και στη Δύση, όμως, δεν υπερίσχυσε ο διαχωρισμός του φυσικού κόσμου σε δύο ποιοτικά διαφορετικές σφαίρες. Συν τω χρόνω, η εμφανής διαφορά μεταξύ της δυνάμενης να υπολογιστεί τάξης των ουρανών και της απέραντης ποικιλίας των γήινων μορφών και συμβάντων, αποδιδόταν στα όργανα παρατήρησης, δηλαδή στις ανθρώπινες αισθήσεις, που παρείχαν την πληροφορία. Ίσως αυτό που ανέφεραν τα μάτια να μην ήταν αλήθεια. Στο κάτω-κάτω ο Παρμενίδης, ο Ελεάτης φιλόσοφος, επέμενε ότι δεν υπήρχε καμία αλλαγή ή κίνηση στον κόσμο αν και όλοι έβλεπαν το αντίθετο. Αυτό σήμαινε ότι η εμπειρία των αισθήσεων ήταν μία αποπροσανατολιστική ψευδαίσθηση. Ο Παρμενίδης θεώρησε ότι έπρεπε να υπάρχει μια ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στην αντίληψη και στην εξάσκηση λογικής γιατί ήταν η λογική στην οποία θα έπρεπε να προσβλέπει κανείς ώστε να μπορεί να διορθώσει τις αισθήσεις και να φτάσει στην αλήθεια:

Γιατί ποτέ δεν θα μπορέσει να αποδειχθεί, ότι τα πράγματα που δεν υπάρχουν, υπάρχουν· αλλά εσύ μην αφήνεις τη σκέψη σου να πάρει αυτό το δρόμο της διερεύνησης, ούτε να αφήνεις τη συνήθεια, που γεννιέται μέσα από την επαναλαμβανόμενη εμπειρία, να σε εξαναγκάσει να αφήσεις να περιπλανιέται σ' αυτούς τους δρόμους την άσκοπη ματιά σου, την ηχώ του αυτιού σου ή τη γλώσσα σου· αλλά αντίθετα κρίνε με τη λογική αυτή την απόδειξη που κατακτάται με κόπους, για την οποία μιλώ.

Ήταν εύκολο να βρεθούν παραδείγματα για να αποδείξουν ότι η αντίληψη μπορεί να μας παραπλανήσει. Ένα ξύλο βυθισμένο στο νερό φαινόταν σπασμένο, ένα μακρινό αντικείμενο φαινόταν μικρό· ένα άτομο που έπασχε από ίκτερο έβλεπε τα πράγματα κίτρινα. Ο Δημόκριτος δίδαξε ότι από τη στιγμή που το μέλι για άλλους έχει γεύση πικρή και για άλλους γλυκιά, δεν υπάρχει τίποτα που να είναι πικρό ή γλυκό αυτό καθεαυτό. Οι αισθήσεις του κρύου και του ζεστού ή του χρώματος δεν υπάρχουν παρά μόνο ως συμβάσεις ενώ στη πραγματικότητα δεν υπάρχει τίποτα παρά μόνο τα άτομα και το κενό. Η έμφαση στην αναξιοπιστία των αισθήσεων χρησίμευσε στους Σοφιστές για να υποστηρίξουν τον φιλοσοφικό τους σκεπτικισμό. Αλλά ασφαλώς βοήθησε στην εδραίωση συγχρόνως και της σύλληψης του κόσμου ως ένα αδιαίρετο φυσικό όλον, που ενώνεται δια του φυσικού νόμου και της τάξης. Η χαοτική ποικιλία του γήινου κόσμου θα μπορούσε τώρα να αποδοθεί σε μια υποκειμενική παρερμηνεία.

Το δίχως άλλο, ο Δυτικός πολιτισμός επωφελήθηκε πολύ από τη διάκριση μεταξύ του αντικειμενικά υπαρκτού κόσμου και της πρόσληψης του κόσμου αυτού. Πρόκειται για μια διάκριση που εδραίωσε τη διαφορά μεταξύ του φυσικού και του νοητικού. Σήμανε το ξεκίνημα της ψυχολογίας. Η ψυχολογία, όπως τελικά έφτασε να εξασκείται, μας έκανε προσεκτικούς στο να μην ταυτίζουμε με αθωότητα τον κόσμο που αντιλαμβανόμαστε με τον κόσμο που «πραγματικά» υπάρχει· αλλά το πέτυχε αυτό διακινδυνεύοντας να υποσκάψει την πίστη και την οικειότητά που νοιώθουμε ως προς την πραγματικότητα. Εξάλλου οι πρώτοι μεγάλοι ψυχολόγοι της Δύσης, ήταν οι Σοφιστές.

Οι Έλληνες στοχαστές ήταν αρκετά εκλεπτυσμένοι ώστε να μην καταδικάσουν ευθέως την αισθητηριακή εμπειρία αλλά να κάνουν διάκριση μεταξύ της σοφής και της μη σοφής χρήσης της. Το κριτήριο για το πως να αξιολογήσουμε την αντίληψη υπέθεταν ότι θάπρεπε να προέρχεται από τη λογική. Ο Ηράκλειτος είχε προειδοποιήσει ότι «οι βάρβαρες ψυχές», δεν μπορούν να ερμηνεύσουν σωστά τις αισθήσεις: «Τα μάτια και τα αυτιά είναι κακοί μάρτυρες για τον άνθρωπο εάν έχει ψυχή που δεν κατανοεί τη γλώσσα τους». Έτσι λοιπόν, το χάσμα που είχε ξεπεραστεί στην σύλληψη του φυσικού κόσμου, τώρα εισαγόταν στον κόσμο του νου. Ακριβώς όπως η σφαίρα της τάξης και της αλήθειας βρισκόταν πέρα από τα σύνορα της ζωής στη γη, έτσι και τώρα βρισκόταν πέρα από τη σφαίρα των αισθήσεων στη γεωγραφία του εσωτερικού κόσμου. Η αισθητηριακή αντίληψη και η λογική κατοχυρώθηκαν ως ανταγωνιστικές, αναγκαίες μεν η μια για την άλλη, διαφορετικές όμως μεταξύ τους επί της αρχής.

Κατά κανένα τρόπο, βέβαια δεν αγνοούσαν οι Έλληνες φιλόσοφοι το πρόβλημα που δημιουργούσε αυτή η διάκριση. Δεν ήταν διατεθειμένοι να εξυψώσουν τη λογική δογματικά, με τίμημα την υποτίμηση των αισθήσεων. Ο Δημόκριτος φαίνεται ότι αντιμετώπισε το δίλημμα ευθέως. Διαχώρισε τη «σκοτεινή» γνώση που προέρχεται από τις αισθήσεις από την «φωτεινή» ή τη γνήσια γνώση της λογικής αλλά έβαλε τις αισθήσεις να απευθυνθούν στη λογική περιφρονητικά ως εξής:

“Αθλιε νου, εσύ που ενώ παίρνεις τις αποδείξεις σου από εμάς, προσπαθείς παράλυστα να μας ανατρέψεις; Η ανατροπή μας θα σημάνει και τη δική σου πτώση.”

Ο αναποφάσιτος Πλάτωνας

Στους διαλόγους του Πλάτωνα εμφανίζεται μια ασαφής στάση η οποία εκφράζεται με δύο πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις, των οποίων η συνύπαρξη είναι προβληματική. Σύμφωνα με τη μια, οι σταθερές οντότητες της αντικειμενικής ύπαρξης προσεγγίζονται με αυτό που θα ονομάζαμε λογικές διεργασίες. Ο σοφός άνθρωπος εποπτεύει και βρίσκει συνδέσεις ανάμεσα σε πολύ διαφορετικές μορφές (ιδέες) πραγμάτων διακρίνοντας διαισθητικά τον γενικό χαρακτήρα τους. Αφού συλλέξει αυτές τις μορφές στην συνέχεια τις διαχωρίζει, ορίζοντας την ιδιαίτερη φύση της κάθε μιας. Παρατηρούμε, ότι κατά τον Πλάτωνα, η διαδικασία αυτή απαιτεί κάτι περισσότερο από την απλή ικανότητα του να χειρίζεται κανείς έννοιες. Ο κοινός χαρακτήρας δεν βρίσκεται επαγωγικά, δηλαδή, ανιχνεύοντας μηχανικά τα στοιχεία που έχουν όλα τα είδη από κοινού και εν συνεχεία συνθέτοντάς τα σε ένα νέο σύνολο. Μάλλον, για να τον ανακαλύψει κανείς, πρέπει να διακρίνει την ολότητα αυτής της γενικής μορφής σε κάθε συγκεκριμένη ιδέα με τον ίδιο τρόπο που κάποιος προσπαθεί να διακρίνει μια μορφή σε μια θολή εικόνα. Επιπλέον αυτή η διεργασία αναφέρεται μόνο σε γενικές μορφές και όχι σε συγκεκριμένα παραδείγματα που προσλαμβάνονται από τις αισθήσεις. Παραμένει το ερώτημα όμως του πώς αποκτά κανείς γνώση των μορφών αυτών εφόσον οι αισθητηριακές εμπειρίες μπορούν να μας παραπλανήσουν;

Η προσπάθεια του Πλάτωνα να φτάσει σε σταθερές γενικότητες μέσω των λογικών διεργασιών της σκέψης συνοδεύεται από και ίσως και να αντιφάσκει προς τη βαθιά του πίστη στη σοφία της άμεσης όρασης. Εδώ, λοιπόν, έχουμε μια δεύτερη προσέγγιση, η οποία εκφράζεται με την παραβολή της υπόγειας σπηλιάς. Οι κρατούμενοι, οι οποίοι προηγουμένως περιορίζονταν στο να βλέπουν τις σκιές που περνούν “απελευθερώνονται και βγαίνουν από την πλάνη τους”. Υποχρεώνονται να κοιτάξουν τα αντικείμενα της αληθινής πραγματικότητας και θαμπώνονται απ’ αυτά, σαν από έντονο φως. Βαθμιαία συνηθίζουν να τα αντικρύζουν και να τα αποδέχονται.

Όταν ο Πλάτωνας διηγείται αυτή την ιστορία μύησης δεν μιλά σχηματικά. Η σύλληψη της πραγματικότητας μέσω της άμεσης όρασης αναγνωρίζεται ξεκάθαρα στο δόγμα της ανάμνησης. Στον Μένωνα ο Σωκράτης δείχνει ότι “κάθε διερεύνηση και κάθε γνώση δεν είναι παρά ανάμνηση”.

Η ψυχή όντας αθάνατη και έχοντας γεννηθεί πολλές φορές και δει όλα τα πράγματα που υπάρχουν είτε στον κόσμο αυτό, είτε στον κάτω κόσμο, τα γνωρίζει όλα αυτά και δεν είναι ν' απορεί κανείς ότι είναι ικανή να ανακαλεί στη μνήμη όλα όσα γνωρίζει γύρω από την αρετή και γύρω από το κάθετί· γιατί αφού όλα στη φύση είναι συγγενή και η ψυχή έχει μάθει όλα τα πράγματα, δεν αντιμετωπίζει καμιά δυσκολία στο να εξαγάγει ή όπως λένε οι άνθρωποι να μάθει, μέσα από μια και μοναδική ανάμνηση όλα τα υπόλοιπα....

Ο Πλάτων δεν μιλά εδώ γι αυτό που συνήθως εννοεί ως “γνώση προερχόμενη από την εμπειρία”. Μιλά για την “ενατένιση της αλήθειας”, δηλαδή, “εκείνο ακριβώς το πράγμα με το οποίο ασχολείται η αληθινή γνώση: την άχρωμη, άμορφη, άυλη ουσία, ορατή μόνο με το νου, τον οδηγό της ψυχής”. Πρόκειται για μια εξαγνισμένη αντίληψη, εξαγνισμένων αντικειμένων – είναι όμως παρόλαυτά αντίληψη. Στον Φαίδωνα, ο Σωκράτης μιλά χαρακτηριστικά για την τύφλωση, “για την απώλεια του νοητικού οφθαλμού”, όταν μας προειδοποιεί για τον κίνδυνο που διατρέχουμε όταν εμπιστευόμαστε τις αισθήσεις. Πρόκειται για μια περίπτωση της απάρνησης του ενός είδους αντίληψης με σκοπό την σωτηρία της άλλης.

Δεν συντελεί στην κατανόηση της θέσης του Πλάτωνα, το να προσπαθήσει κανείς να εξαλείψει την «αντίφαση» των δύο προσεγγίσεών του. Ο μοντέρνος αναγνώστης θα μπορούσε να μετριάσει την αμηχανία που νιώθει θεωρώντας ότι το δίλημμα πηγάζει από την διαφορά απόψεων του ίδιου του Πλάτωνα με αυτές του Σωκράτη, του πρωταγωνιστή του· ή ότι οι πεποιθήσεις του Πλάτωνα άλλαξαν στην πορεία της ζωής του· ή ότι δεν μίλησε για άμεση όραση κυριολεκτικά αλλά μεταφορικά. Τέτοιου είδους προσπάθειες να προσαρμόσουμε τον Έλληνα φιλόσοφο στις νοικοκυρεμένες εναλλακτικές λύσεις του μοντέρνου τρόπου σκέψης μπορεί μόνο να δυσκολέψει την κατανόηση αυτής της περίπλοκης μορφής - ενός ανθρώπου που από την μια ήταν εντυπωσιασμένος από μια πρώτη φευγαλέα ματιά της δύναμης των λογικών χειρισμών και επηρεασμένος από την καχυποψία απέναντι στις αισθήσεις ενώ συγχρόνως από την άλλη βρισκόταν τόσο κοντά στην πρωταρχική εμπειρία της απόκτησης γνώσης μέσω της όρασης.

Δεν είναι απαραίτητο για το σκοπό μας να αποφασίσουμε ως ποιο σημείο το χάσμα στην άποψη του Πλάτωνα θα μπορούσε να θεωρηθεί ακόμη Πυθαγόρειο, δηλαδή, οντολογικό και ως ποιο σημείο ήταν ήδη ψυχολογικό όπως του Πρωταγόρα, του Σοφιστή. Υποστήριζε άραγε ο

Πλάτωνας ότι τα μεμονωμένα αντικείμενα τα οποία προσλαμβάνουν οι αισθήσεις είναι «ατελή» αυτά καθαυτά, δηλαδή, ασταθή, αναξιόπιστα και ως εκ τούτου υπεύθυνα για την κατωτερότητα των εικόνων που προσλαμβάνονται μέσω των αισθήσεων; Ή μήπως πίστευε ότι η σταθερότητα των αρχετύπων που υφίστανται αντικειμενικά φτάνει ακόμη και μέχρι εκείνες τις συγκεκριμένες οντότητες από τις οποίες οι αισθήσεις αντλούν τις πληροφορίες τους και ότι η οικτρή αλλοίωση της πραγματικότητας λαμβάνει χώρα μόνο κατά την διαδικασία της αντίληψης; Όποια κι αν είναι η απάντηση, αυτό που έχει σημασία είναι ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης στην συνήθη αντίληψη σημαδεύει βαθιά την φιλοσοφία του Πλάτωνα. Έφθασε στο σημείο να αποκλείσει εντελώς τις αισθητηριακές εικόνες από την ιεραρχία που οδηγεί από τις πλέον ευρείες γενικότητες στα απτά επί μέρους στοιχεία. Το δέντρο των λογικών διαφοροποιήσεων ολοκληρώθηκε γι αυτόν στο επίπεδο των ειδών. Οι αισθητηριακές εικόνες δεν ήταν παρά θαμπές αντανακλάσεις που βρίσκονταν έξω από το σύστημα της πραγματικότητας, Για να ωφεληθεί κανείς από αυτό που προσφέρουν οι αισθήσεις έπρεπε να ακολουθήσει το παράδειγμα του μαθηματικού, που χρησιμοποιεί τα ορατά σχήματα και τα αναλύει παρότι «δεν σκέπτεται, τα σχήματα καθαυτά, αλλά τις ιδέες με τις οποίες προσομοιάζουν». Η αληθινή όραση περιγράφεται σε ένα απόσπασμα, όπου αναφέρεται ως παραδειγματική απεικόνιση του τρόπου με τον οποίο θα έπρεπε να συμπεριφέρεται η ψυχή απέναντι στο Υπέρτατο Καλό:

Και η ψυχή είναι σαν το μάτι: όταν σταματά σε κάτι πάνω στο οποίο λάμπει η αλήθεια και η ύπαρξη, η ψυχή αντιλαμβάνεται, κατανοεί και ακτινοβολεί από νοημοσύνη· αλλά όταν στρέφεται προς το λυκόφως της ύπαρξης και της φθοράς, τότε έχει μόνο γνώμη και περιφέρεται βλεφαρίζοντας, αλλάζοντας εύκολα γνώμη και μοιάζοντας να μην έχει ίχνος νοημοσύνης.

Ο Αριστοτέλης εκ των κάτω και εκ των άνω

Μια παρόμοια πολύπλοκη θεώρηση της αισθητηριακής εμπειρίας βρίσκουμε στην Αριστοτελική σκέψη. Από τη μια είναι αυτός που εισήγαγε την ιδέα της επαγωγής – υπό την μοντέρνα έννοια της απόκτησης γνώσης μέσω της συλλογής επιμέρους παραδειγμάτων. Υπάρχουν ζώα, λέει, που θυμούνται αυτό που αντιλήφθηκαν οι αισθήσεις τους σε κά-

ποια προηγούμενη χρονική στιγμή και ανάμεσα σ' αυτά τα ζώα υπάρχουν κάποια είδη τα οποία κατέχουν την «ικανότητα της συστηματοποίησης» της αισθητηριακής εμπειρίας καθώς αυτή επαναλαμβάνεται σε τακτά διαστήματα. Αυτή η συστηματοποίηση, λέει, λειτουργεί σαν το σταμάτημα της άτακτης φυγής σε μια μάχη: πρώτα ένας στρατιώτης σταματά και προβάλλει αντίσταση, μετά ένας άλλος, έως ότου αποκαθίσταται ο αρχικός σχηματισμός. Μέσω της επαγωγής, λοιπόν, η οποία «προχωρά δια της απαρίθμησης όλων των περιπτώσεων», φτάνουμε στη σύλληψη των υψηλότερων ειδών μέσω της αφαίρεσης. Η αφαίρεση εξαλείφει τις πολύ ιδιαίτερες ιδιότητες κάποιων πολύ ειδικών παραδειγμάτων και έτσι φτάνει στις υψηλότερες έννοιες, οι οποίες είναι μεν φτωχότερες σε περιεχόμενο είναι όμως ευρύτερου φάσματος. Αυτό ακούγεται γνώριμο και αρκετά μοντέρνο. Εισάγει την ιδέα της αφαίρεσης σαν κάτι που προϋποθέτει μια όλο και αυξανόμενη απόσταση από την άμεση εμπειρία. Παρέχει τις απισχνασμένες πλέον γενικεύσεις οι οποίες κατέστησαν τη μοντέρνα επιστήμη εφικτή. Οι γενικεύσεις αυτές περιορίζονται στα κοινά στοιχεία όλων των παραδειγμάτων μιας ομάδας περιπτώσεων και διαφορούν για καθετί άλλο. Είναι το απολύτως αντίθετο των Πλατωνικών ειδών τα οποία ολοκληρώνονται και εμπλουτίζονται όσο ψηλότερα βρίσκονται στην ιεραρχία των «δεών».

Αλλά το να μην δει κανείς τον Αριστοτέλη παρά σαν πρόγονο της μοντέρνας επιστημονικής αφαίρεσης θα ήταν τελείως παραπλανητικό. Το περίεργο παράδειγμά του, της άτακτης υποχώρησης έχει ιδιαίτερη σημασία. Περιγράφει την επαγωγή ως αποκατάσταση ενός «αρχικού σχηματισμού», δηλαδή σαν ένα τρόπο για να βρεθεί πρόσβαση προς μια προϋπάρχουσα οντότητα, προς την οποία οι επί μέρους περιπτώσεις σχετίζονται όπως σχετίζονται τα μέρη προς το όλον. Είναι αλήθεια ότι ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος στοχαστής που αναγνώρισε ότι η ουσία δεν βρίσκεται πουθενά αλλού παρά στα ίδια τα αντικείμενα. Έτσι λοιπόν δημιούργησε τη βάση της γνώσης μας, ότι τίποτα δεν υπάρχει πέρα από τις συγκεκριμένες υπάρξεις. Όμως η μεμονωμένη περίπτωση δεν εγκαταλείφθηκε κατά κανένα τρόπο στην ιδιαίτερη μοναδικότητά της, από την οποία μόνο η γενικευμένη σκέψη θα μπορούσε να τη λυτρώσει. Αμέσως μετά από την περιγραφή της επαγωγικής διαδικασίας ο Αριστοτέλης γράφει την εξής αξιοσημείωτη πρόταση:

Όταν ένα, από έναν αριθμό λογικά αδιαφοροποιήτων μεταξύ τους επί μέρους στοιχείων προβάλλει αντίσταση, η πρώτη καθολική έννοια παρουσιάζεται στη ψυχή: γιατί μολονότι η πράξη της αισθητηριακής αντίληψης αφορά στα επί μέρους, το περιεχόμενό της είναι καθολικό - είναι ο άνθρωπος, για παράδειγμα, και όχι ο άνθρωπος Καλλίας.

Μ' άλλα λόγια δεν υφίσταται αντίληψη του μεμονωμένου αντικειμένου υπό την μοντέρνα έννοια. «Η αντίληψη ως ικανότητα», λέει αλλού ο Αριστοτέλης «είναι κοντά στην έννοια του 'σαν αυτό' και όχι απλά του 'κάπως έτσι'», δηλαδή, πάντοτε αντιλαμβανόμαστε στα επί μέρους παραδείγματα, είδη πραγμάτων, γενικές ιδιότητες μάλλον παρά μοναδικότητα. Συνεπώς, αν και κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες μπορούμε να κατανοήσουμε τα γεγονότα μόνο όταν μέσω της επαναλαμβανόμενης εμπειρίας οδηγούμαστε στις γενικεύσεις δια της επαγωγής, υπάρχουν και περιπτώσεις κατά τις οποίες μια πράξη ενόρασης είναι αρκετή ώστε να ολοκληρωθεί η διερεύνησή μας γιατί έχουμε «εξαγάγει το καθολικό από την προσλαμβανόμενη εικόνα». Βλέπουμε την ιδιαίτερη λογική του πράγματος που προσπαθούμε να κατανοήσουμε «ταυτόχρονα σε κάθε ιδιαίτερη περίπτωση και διαισθανόμαστε ότι έτσι πρέπει να ισχύει για όλες τις περιπτώσεις». Αυτή είναι η σοφία του *universale in re*, όπως ονομάστηκε αργότερα, το καθολικό που παρέχεται μέσα στο επί μέρους αντικείμενο καθεαυτό - σοφία την οποία οι δικές μας θεωρητικές διερευνήσεις πασχίζουν να ανακτήσουν λόγω του έντονου ενδιαφέροντος για το *Wesensschau*, δηλαδή την άμεση αντίληψη της ουσίας.

Δικαίως αποδίδεται στον Αριστοτέλη ότι ήταν αυτός που επέβαλε την ανάγκη για εμπειρική έρευνα στον Δυτικό νο. Αλλά αυτή η αξίωση κατανοείται σωστά μόνο αν θυμηθεί κανείς συγχρόνως, ότι ο Αριστοτέλης συνέλαβε αυτή τη προσέγγιση «εκ των κάτω» σαν τη μια μόνο πλευρά του εγχειρήματος η οποία έπρεπε να συμπληρωθεί συμμετρικά από την αντίθετη προσέγγιση «εκ των άνω». Η αφαίρεση πρέπει να συμπληρωθεί από τον ορισμό, που είναι ο προσδιορισμός μιας έννοιας και προέρχεται δια του παραγωγικού συλλογισμού, από το υψηλότερο είδος και εντοπίζεται ακριβώς λόγω των ξεχωριστών ιδιοτήτων της. Στην πραγματικότητα όταν ο Αριστοτέλης μιλούσε για σκέψη, αναφερόταν στον «συλλογισμό» δηλαδή, την τέχνη του να κάνεις μια δήλωση περί μιας επί μέρους περίπτωσης συμβουλευόμενος μια γενικότητα υψηλότερης τάξης. Αυτό ήταν και πάλι παραγωγή. Πολύ χαρακτηριστικά στον 19ο αιώνα ο συλλογισμός θεωρήθηκε ότι απέφευγε το αλη-

θινό πρόβλημα παρουσιάζοντας ως καινούργια γνώση αυτό που ήδη περιλαμβανόταν στις μείζονες προτάσεις. Αυτή η κατηγορία προϋπέθετε ότι η γενικότητα της μείζονος πρότασης είχε επέλθει δι' επαγωγής, δηλαδή, από την επιμελή συλλογή όλων των μεμονωμένων περιπτώσεων, μεταξύ των οποίων θα περικλείονταν και η περίπτωση της ελάσσονος πρότασης. Αλλά ο οξυδερκής νους του Αριστοτέλη θα εντόπιζε οπωσδήποτε ένα τέτοιο σφάλμα. Το ότι η δυσκολία αυτή δεν προέκυψε οφείλεται μάλλον στο ότι, για τον Αριστοτέλη το καθολικό («αυτό που είναι τέτοιας φύσης ώστε να υποστηρίζεται από πολλά υποκείμενα») δεν αντλούνταν κατ' ανάγκην από πολλά υποκείμενα δια της συλλογής. Για παράδειγμα, χρησιμοποιώντας έναν γιατρό για να δείξει την άποψη του, ο Αριστοτέλης δηλώνει ότι εάν «κατέχει τη θεωρία χωρίς την εμπειρία και αναγνωρίζει το καθολικό αλλά δεν γνωρίζει το μεμονωμένο, που περιέχεται μέσα σ' αυτό, η θεραπεία μάλλον θα αποτύχει». Σεβαστή μεν η επαγωγή αλλά το καθολικό είναι «αυτό που ήταν παντού και πάντοτε» και ο όρος καθ' όλου (καθολικό), που χρησιμοποίησε ο Αριστοτέλης, βασιζόταν στη ρίζα που σήμαινε «ολόκληρο» και δεν περιείχε συνεκδοχές ενός αθροίσματος επιμέρους στοιχείων.

Αυτό φυσικά ήταν Πλατωνικό σε μεγάλο βαθμό· αλλά ο Αριστοτέλης προχώρησε πέρα από τον Πλάτωνα στο ότι επιζητούσε μια πιο ενεργητική σχέση μεταξύ των ιδεών και των αισθητών πραγμάτων, μεταξύ των καθολικών και των επί μέρους. Στην εκδοχή του Πλάτωνα γι' αυτή τη σχέση, οι αμετάβλητες οντότητες και η αισθητηριακή εμφάνιση συνυπήρχαν μάλλον στατικά. Ο Αριστοτέλης ισχυριζόταν ότι για να γίνει αντιληπτό ως καθολικό οποιοδήποτε αντικείμενο θα έπρεπε το καθολικό να εντυπωθεί πάνω στο μέσον ή στην ύλη, που είναι αυτό καθ' εαυτό αδρανές και χωρίς σχήμα, εκτός από την επιθυμία του να εντυπωθεί κατ' αυτό τον τρόπο. Αυτή η γενεσιουργός διαδικασία σύμφωνα με την οποία η πιθανή μορφή αποκτούσε πραγματική υπόσταση ονομαζόταν από τον Αριστοτέλη «εντελέχεια», μια λέξη που υπονοούσε την προσέγγιση μιας κατάστασης τελειότητας. Ήταν μια σκέψη η οποία προσέδωσε καινούργια ζωντάνια στην οντολογική σημασία του καθολικού. Το καθολικό έγινε δημιουργός. Ο κόσμος των υλικών αντικειμένων δημιουργήθηκε κατά τον ίδιο τρόπο που ένας γλύπτης δίνει σχήμα στην αδρανή ύλη, και τα αντιληπτά πράγματα εμπεριείχαν τα καθολικά, όχι μόνο μέσω της διαίσθησης του παρατηρητή, αλλά κατ' ουσία μέσω της ευγενικής τους καταγωγής.

Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Αριστοτέλης απλά και μόνο έδωσε και πάλι στις αισθήσεις την αξιοπρέπεια που τους είχε στερήσει ο Πλάτωνας. Η «στατική συνύπαρξη» των υπερβατικών ιδεών και της αισθητηριακής εμφάνισης στο δόγμα του Πλάτωνα ήταν σε τελευταία ανάλυση η σχέση μεταξύ πρωτοτύπου και ομοιώματος, όσο ατελές κι αν θεωρούνταν το ομοίωμα. Η σχέση αυτή αντικαταστάθηκε, ως ένα σημείο, με τη γενετική σύνδεση μεταξύ των καθολικών και των επί μέρους, την οποία ο Αριστοτέλης προέβλεψε ως αξίωμα – μια σύνδεση η οποία δεν αρνιόταν τη λειτουργία του ομοιώματος στην αισθητηριακή εμφάνιση αλλά την καθιστούσε λιγότερο περιοριστική. Ο γιός είναι το προϊόν του πατέρα, όχι απλά το ομοίωμά του.

Ο Αριστοτέλης όχι μόνο καθιέρωσε το καθολικό ως την αναγκαία συνθήκη της ύπαρξης του μεμονωμένου πράγματος και ως τον βαθύτερο χαρακτήρα του αντιληπτού αντικειμένου· αλλά κάνοντάς το, απαρνήθηκε και απέφυγε ταυτόχρονα την αυθαίρετη επιλογή των γνωρισμάτων που ενδέχεται να χρησιμοποιηθούν ως βάση της γενίκευσης όταν η επαγωγή λαμβάνει χώρα με αυστηρά μηχανικό τρόπο. Αυστηρά εννοούμενο κάθε κοινό χαρακτηριστικό, ουσιώδες ή μη, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί προς τον σκοπό αυτό εάν η γενίκευση εξαρτιόταν μόνο από τις ομοιότητες τις οποίες ανακάλυπτε και ξεχώριζε κανείς κατά τύχη. Αντίθετα, η γενικότητα μέσα στην επί μέρους περίπτωση ήταν για τον Αριστοτέλη ένα αντικειμενικά προσδιοριζόμενο γεγονός. Οι ιδιότητες που ένα αντικείμενο είχε από κοινού με άλλα του είδους του, δεν συνίσταντο σε μια τυχαία ομοιότητα αλλά αποτελούσαν την ίδια την ουσία του αντικειμένου.

Αυτό που ήταν γενικό στο κάθε άτομο ήταν η μορφή που εντυπώθηκε επάνω σ' αυτό από το γένος του. Ως εκ τούτου, αυτή η γενικότητα δεν οριζόταν, σαν κάτι που το άτομο μοιραζόταν με άλλα, αλλά ως το «τι ήταν σημαντικό» σε αυτό. Το διττό νόημα της λέξης “ουσία” είναι ιδιαίτερα τονισμένο στη σκέψη του Αριστοτέλη: ουσία είναι αυτό που έχει σημασία. Ή για να χρησιμοποιήσουμε έναν άλλο όρο στον οποίο καταφεύγουν συχνά οι μεταφραστές, “ουσία” είναι αυτό που είναι “ουσιώδες” για ένα πράγμα, η βαθύτερη ουσία του. Η ύπαρξη λοιπόν δεν οριζόταν - με τον τρόπο που διδαχθήκαμε να το κάνουμε - δηλαδή σαν μια ιδιότητα κάθε πράγματος που αποτελείται από υλική ουσία. Ένα αντικείμενο υπήρχε μόνο στο βαθμό που υφίσταται μια βαθύτερη ουσία σ' αυτό, εφόσον η ύπαρξη του αντικειμένου δεν είναι τίποτ' άλλο από

τη μορφή που εντυπώθηκε πάνω στην άμορφη ακατέργαστη ύλη του από το γένος που δίνει την μορφή. Οι τυχαίες ιδιότητες του αντικειμένου ήταν απλές προσμειξίεις, η αναπόφευκτη συνεισφορά της ακατέργαστης ύλης. Η μορφή έχασε κάτι από την καθαρότητά της με την ενσάρκωσή της· αλλά οι προσμειξίεις που προέκυψαν δεν ανήκαν στην ύπαρξη του αντικειμένου. Δεν είχαν σημασία.

Αυτή η ευγενής σύλληψη δεν μας είναι χρήσιμη στην μεταφυσική της διατύπωση. Αλλά ιδιαίτερα σημαντική είναι η βασική εμπειρία και πεποίθηση που εκφράζει. Ο Αριστοτέλης ισχυρίζεται ότι ένα αντικείμενο είναι πραγματικό για μας λόγω της αληθινής και διαρκούς φύσης του, και όχι λόγω των τυχαίων και ευμετάβλητων ιδιοτήτων του. Ο καθολικός του χαρακτήρας γίνεται αντιληπτός άμεσα, ως η βαθύτερη ουσία του, και όχι δια της διερεύνησης και έμμεσης συλλογής των κοινών στοιχείων στα διάφορα δείγματα ενός είδους ή γένους. Και όταν πρέπει να γίνει μια αντιληπτική γενίκευση, μπορεί να γίνει μόνο με την αναγνώριση της κοινής βαθύτερης ουσίας των δειγμάτων. Τα τυχαία κοινά χαρακτηριστικά δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ως βάση για ένα γένος.

Αν και οι Έλληνες φιλόσοφοι συνέλαβαν την διχοτομία μεταξύ της αντίληψης και της λογικής, δεν μπορούμε να πούμε ότι εφάρμοσαν αυτή την έννοια με την ακαμψία που προσέλαβε το δόγμα αυτό κατά τους πρόσφατους αιώνες στη Δυτική σκέψη. Οι Έλληνες έμαθαν να μην έχουν εμπιστοσύνη στις αισθήσεις, αλλά ποτέ δεν ξέχασαν ότι η άμεση όραση είναι η πρώτη και η τελική πηγή της σοφίας. Τελειοποίησαν τις τεχνικές του συλλογισμού, αλλά πίστεψαν επίσης και σ' αυτό που με τα λόγια του Αριστοτέλη είναι ότι: “η ψυχή ποτέ δεν σκέφτεται χωρίς εικόνα”.